

WOKÓŁ WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO
I JEGO TRADYCJI

REDAKCJA
Bernadetta Manyś
Michał Zwierzykowski

Copyright © Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Historii UAM,
Poznań 2016

oraz Grzegorz Błaszczyk, Iłona Czamańska, Kacper Gis, Paulina Grobelna-Mazurek,
Przemysław Hauser, Henryka Ilgiewicz, Agnieszka Jakuboszczak, Bernadetta
Manyś, Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Marcelli Kosman, Igor Kraszewski,
Aleksander Małecki, Rimantas Miknys, Jarosław Nikodem, Rimvydas Petrauskas,
Krzysztof Pietkiewicz, Andrzej Rachuba, Bogdan Rok, Maciej Serwański,
Алесь Смалянчук, Darius Staliūnas, Jan Tęgowski, Rafał Witkowski, Zbysław
Wojtkowiak, Andrzej Zakrzewski

Recenzenci: prof. UAM dr hab. Maciej Forycki
prof. PAP dr hab. Marian Drozdowski

Redakcja: prof. UAM dr hab. Michał Zwierzykowski, dr Bernadetta Manyś

Redakcja techniczna: Barbara Adamczyk

Projektant okładki: mgr Piotr Namiot

ISBN: 978-83-65663-14-6

Druk: Zakład Graficzny UAM ul. Wieniawskiego 1 61-712 Poznań.

Instytut Historii UAM
ul. Umultowska 89 D
61-614 Poznań
tel. 61 829 14 64
e-mail: history@amu.edu.pl
www.historia.amu.edu.pl

THEATRUM CEREMONIALE W BAROKOWYM WILNIE

W kulturze europejskiej idea utrwalania chwały panującego obecna jest od czasów antycznych. W całej Europie wczesnonowożytnej wielką rolę w propagandzie osoby i władzy królewskiej odgrywały różne obrzędy. Dla barokowej kultury europejskiej charakterystyczna była teatralizacja życia publicznego. Narzędziem propagowania zalet władzy monarszej były zarówno sztuki plastyczne, jak i teksty literackie¹.

Wspomniane zjawisko dotyczyło również Wielkiego Księstwa Litewskiego doby Baroku. Jakub Niedźwiedź, rozpatrując teorię i praktykę twórczości panegirycznej na Litwie w XVII-XVIII w. podkreśla, że teatr to nie tylko kwestia narracji literackiej przekazywanej przez aktorów, lecz również poruszająca scenografia, rekwizyty i efekty specjalne, a także zaangażowana publiczność. Siedemnastowieczna kultura literacka nie ograniczała się bowiem do sfery oralnej, jej drugim obliczem była wizualizacja i więź ze sztukami plastycznymi. W XVII w. utwory emblematyczne, elogium i inskrypcje pojawiały się nie tylko na kartach książek, lecz również na ścianach budynków, czy na łukach triumfalnych. W przypadku uroczystego wjazdu, w odróżnieniu od „prawdziwego teatru” zacierają się granice między widzami a wykonawcą, wiwatująca publiczność stawała się jakby częścią trupy aktorskiej. Scenografią dla takiego wjazdu stawało się miasto, które pełniło funkcję teatru na wolnym powietrzu. Ważną jej część stanowiła architektura okolicznościowa, zwłaszcza budowane okazjonalnie łuki triumfalne. Ozdoby ich składały się z ornamentów architektonicznych i roślinnych, przedstawień figuralnych, rzeźbiarskich i malarskich, a także z tekstów. Dlatego ujęcie całości tego zjawiska wymaga spojrzenia wielopłaszczyznowego, wykorzystania zróżnicowanych metod i rozpatrzenia go w kontekście różnych sztuk: malarstwa, architektury, obyczaju dworskiego, muzyki i literatury².

---

¹ O organizacji propagandy politycznej we wczesnonowożytnej Europie Środkowej zob. K. Vocelka, *Die Politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576-1612)*, Wien 1981.

² Zob. J. Niedźwiedź, *Nieśmiertelne teatru sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII-XVIII w.*, Kraków 2003.

Problematykę celebrowania uroczystości królewskich w stolicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów epoki Wazów jako narzędzia propagandowego wielokrotnie już podejmowano w historiografii, omawiając choćby wjazdy triumfalne władców do tych miast. Każdy taki pobyt monarchów w głównych ośrodkach miejskich obchodzono bardzo uroczysto. Podczas świętowania odniesionych zwycięstw wojennych mieszkańcy miast stołecznych Rzeczypospolitej – Krakowa, Warszawy, Wilna mieli okazję do niemal osobistego kontaktu z władcą³, lecz zgodnie z tradycją polskiej historiografii zagadnienie kultury propagandy politycznej przedstawiano przede wszystkim jednostronnie przez pryzmat stosunków władca – stan szlachecki.

Trzeba jednak pamiętać, że wjazdy triumfalne z wielkim orszakiem do głównych miast stwarzały władcom przestrzeń kontaktu z elitą senatorską i szlachtą, a także z mieszczanami, którzy również uczestniczyli w uroczystościach. W taki sposób podnoszono nie tylko autorytet władzy monarszej w środowisku mieszczańskim, ale w miastach formowały się oryginalne tradycje życia publicznego i charakterystyczne rytuały kultury politycznej.

W niniejszym artykule postaram się przeanalizować zdobienia łuków triumfalnych wzniesionych w Wilnie z okazji uroczystych wjazdów polskiego króla i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Wazy, nie tylko jako narzędzie propagandy doby wczesnego Baroku. Droga porównania wskaże nowe elementy, które pojawiły się w propagandzie tamtych czasów.

Taką możliwość stwarzają opublikowane w ostatnich latach na Litwie edycje źródłowe, w których znajdują się barokowe utwory powitalne zadedykowane Zygmuntowi Wazie⁴. Dla celów porównawczych wybraliśmy teksty opisujące uroczystości z lat 1589 i 1611.

³ Zob. U. Augustyniak, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981; E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652*, Warszawa 1995; U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999, s. 80-119 (rozdz. IV *Propaganda władzy królewskiej*); J. Niedźwiedz, *Nieśmiertelne teatru sławy....* W tych opracowaniach podana szersza literatura.

⁴ *Kalbų varžybos / Competition of languages / Koncert języków: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai / The Ceremonial Greetings of the Grand Duchy of Lithuania's Rulers and Nobles / Pozdrowienia władców i magnatów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, parengė, iš lotynų kalbos išvertė, įvadą ir komentarų parašė E. Ulčinaitė / Text compilation, Latin translation into Lithuanian, and commentary by E. Ulčinaitė / Opracowała, z języka łacińskiego na język litewski przełożyła, wstępem i komentarzem opatryła E. Ulčinaitė, Vilnius 2010; *Triumfo diena. 1611 m. birželio 13 d. Smolensko pergalė ir iškilmingas Zigmanto Vazos sutikimas Vilniuje 1611 m. liepos 24 d.*, parengė E. Ulčinaitė ir E. Saviščevas, Vilnius 2011 / *Dies Triumphi. Victoria Sigismundi III die XIII Junii A.D. MDCXI Smolensco expugnato et triumphalis ingressus Vilnam die XXIV Julii A.D. MDCXI celebratus*, Compravit E. Ulčinaitė et E. Saviščevas, Vilnae MMXI / *Day of Triumph. The victory at Smolensk on June 13, 1611 and the ceremonial reception of Sigismund Vasa in Vilnius on July 24, 1611*, text compilation by E. Ulčinaitė and E. Saviščevas, Vilnius 2011. Kultura utworów powitalnych omówiona została w artykule: E. Ulčinaitė, *Valdovų ir didikų sveikinimai XVI-XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūroje: tradicijos ir savasties ženklai. / The Ceremonial Greetings of Grand Dukes and Nobles in the Literature of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th-17th Centuries: Signs of Tradition and Identity. / Utwory powitalne na cześć władców i magnatów w literaturze Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII wieku: tradycje a specyfika lokalna*, [w:] *Kalbų varžybos....*, s. 16-71.

Pierwszy z dwóch omawianych utworów pt. *Gratulationes Serenissimo ac Potentissimo Principi Sigismundi III (...) factae ab Academia Vlnensi Societatis Iesu* (Wilnae 1589), wydany został w drukarni Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła⁵. Zawiera on scenariusz uroczystości oraz szczegółowy opis scenografii i zastosowanych na tę okazję dekoracji. Wiadomo, że na powitanie przybywającego do Wilna Zygmunta Wazy na placu Zamkowym wzniesiono łuk triumfalny, ozdobiony czterema wieżyczkami, między którymi (na szczycie), umieszczono wizerunki Jagiellonów oraz herby Królestwa Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego, ziem i województw Rzeczypospolitej, a także alegoryczne malowidła, obok których były interesujące nas epigramy. Triumfalne anioły wychodzące z czterech wieżyczek bramy, symbolizowały Rzeczpospolitą Litewską, Religię, Naukę i Wilno.

Przygotowane dekoracje łączyły w sobie elementy wizualne i literackie. Na jednej ze wspomnianych wieżyczek, nad postaciami aniołów, ulokowane było drzewo genealogiczne Jagiellonów, prezentujące wizerunki przedstawicieli przodków Zygmunta Wazy. Opatrzono je epigramami, podkreślającymi cechy jego poprzedników na tronie⁶: „Jagiełło pobożny”, „Władysław Jagiełło – waleczny”, „Kazimierz miłujący pokój”, „Władysław, król Czech i Węgier – łaskawy”, „Kazimierz, księżę Litwy – święty”, „Jan Olbracht – odważny”, „Aleksander – hojny”, „Zygmunt I – sprawiedliwy”, „Zygmunt II – mądry”, „Zygmunt III – nadzieja Ojczyzny”⁷.

Na drugiej wieżyczce łuku triumfalnego były ulokowane wizerunki herbów Królestwa, Wielkiego Księstwa, innych ważnych księstw, a także symbole heraldyczne miast Wilna, Smoleńska i Kijowa. Także tu dodano epigramy¹⁰.

W dalszej części *Gratulationes Serenissimo* znajdujemy teksty wygłoszonych przemówień powitalnych¹¹. Zauważalne jest w nich podkreślanie znaczenia Litwy jako dziedzicznego państwa Jagiellonów oraz waleczności narodu litewskiego.

W taki właśnie sposób – w imieniu profesorów i uczniów Akademii Wileńskiej – w 1589 r. stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego przedstawiała się i składała gratulacje nowo wybranemu monarsze. Co prawda mieszczanie Wilna uczestniczyli w uroczystościach, lecz, jak można wnioskować z opisu, jedynie jako obserwatorzy.

Drugi wybrany utwór powitalny dedykowany Zygmuntowi Wazie, *Dies Triumphi. Victoria Sigismundi III die XIII Junii A.D. MDCXI Smolensco expugnato et triumphalis ingressus Vilnam die XXIV Julii A.D. MDCXI celebratus*¹² był przedstawiony podczas ceremonii uroczystego powitania w Wilnie w dniu 24 lipca 1611 r. króla, jako zwycięzca, który pokonał wojska moskiewskie i zwrócił Wiel-

⁵ Tekst oryginału opublikowany w języku łacińskim: *Kalbų varžybos....*, s. 126-215.

⁶ Teksty epigram po łacinie, zob. tamże, s. 138, 140, 142.

⁷ Syn Kazimierza Jagiellończyka (1458-1484), kanonizowany w 1602 r.

⁸ W Wielkim Księstwie Litewskim nazywany – Zygmunt Stary (1467-1548).

⁹ W Wielkim Księstwie Litewskim nazywany – Zygmunt Waza (1566-1632).

¹⁰ Teksty epigram po łacinie, zob. *Kalbų varžybos....*, s. 142, 144, 146, 148.

¹¹ Teksty przemówień po łacinie, zob. tamże, s. 150, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 196, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 214).

¹² Tekst oryginału w języku łacińskim opublikowany: *Triumfo diena....*, s. 93-323.

kiemu Księstwu Litewskiemu Smoleńsk. *Dies Triumphi* był ozdobnym, pojedynczym rękopisem wręczonym osobiście Zygmuntowi Wazie¹³. Nie ma wiadomości o innych egzemplarzach tego tekstu z 1611 r., zachował się tylko odpis z XVIII w.¹⁴

Tekst tego rękopisu podzielony został na dwie części – w pierwszej, pióra nieznanego autora, dokładnie opisano przebieg ceremonii uroczystego wjazdu i powitania Zygmunta Wazy w Wilnie. Autorem drugiej części utworu był Rudgerio Solomonio, który nazywa siebie sekretarzem Zygmunta Wazy. Przedstawiono tu zbudowane wówczas łuki triumfalne, które ozdobiono wizerunkami oraz licznymi epigramami¹⁵. Ta część utworu interesuje nas najbardziej¹⁶.

W 1611 r. w Wilnie kilka łuków triumfalnych zbudowano wzdłuż trasy królewskiego wjazdu. Tradycyjna wileńska *via regia* z powodu wielkiego pożaru, który wybuchł rok wcześniej została nieco zmieniona. Orszak Zygmunta Wazy wjechał do miasta nie przez Bramę Rudnicką (Rudininkū), jak bywało to wcześniej, a przez Bramę Miednicką (Medininkū). Od owej bramy do placu Zamkowego orszak mijął kościoły katolickie, grekokatolickie oraz świątynie prawosławne. Uroczyste powitanie króla odbyło się nie w katedrze św. Stanisława, znajdującej się tuż obok Zamku, a w kościele św. Franciszka i Bernardyna (kościół bernardyński).

Łuki triumfalne na placu Zamkowym, jak wskazuje autor Rudgerio Solomonia, zbudowano z polecenia królowej Konstancji Habsburżanki. Za pomocą zamieszczonych na nich wizerunków oraz tekstów, wysławiano zwycięstwo w wojnie z Moskwą i przedstawiano cnoty osobiste Zygmunta Wazy¹⁷. Podobną kompozycję z łuków triumfalnych wystawiono w imieniu uniwersytetu wileńskiego (*ARCVS TIUMPHALIS ab Alma Academia Vilnensi Societatis IESV erectus & adornatus*)¹⁸.

Nowością był łuk zbudowany na placu przez mieszczan i kupców wileńskich (*ARCVS TRIUMPHALIS a Ciuibus & mercatoribus Vilnensibus extractus*)¹⁹. Wiadomo, że do wspólnoty mieszczańskiej w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego należeli również przedstawiciele różnych narodów i religii. Prawdopodobnie, po raz pierwszy w uroczystym powitaniu i składaniu gratulacji władcy Rzeczypospolitej Obojga Narodów brali udział grekokatolicy (unici). Monarcha oraz wspólnota tego Kościoła mieli możliwość nawiązania bezpośredniego kontaktu. Kiedy bowiem Zygmunt Waza przechodził obok grekokatolickiego kościoła Najświętszej Trójcy,

unici śpiewali pieśń *Hospody siloiu twoieiu / Domine in virtute tua*²⁰. Trzeba podkreślić, że króla Polski i wielkiego księcia Litwy wierszami wysławiała także młodzież prawosławna²¹.

Opis Rudgeria Solomonio poświęcony architekturze wspomnianego łuku triumfalnego i tekstów wygłoszonych w imieniu mieszczan i kupców Wilna pozwala lepiej zrozumieć wzajemne stosunki przedstawicieli mocno rywalizujących ze sobą Kościołów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Teksty te świadczą również o nastrojach politycznych i patriotycznych przedstawicieli wspólnoty mieszczańskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego, która w innych przedstawieniach życia publicznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVII w. bywa najczęściej przesłonięta przez „tłum” szlachecki.

²⁰ W tekście *Dies Triumphi* są podane nuty i słowa „Pieśni”, tamże, s. 308-317. Szerzej zob. A. Pister, *Zigmanto Vazos triumfo pašlovinimas unitų giesmiemis: muzikinė struktūra ir notacijos ypatybės / Uniate chants glorifying Sigismund Vasa's triumph: features of musical structure and notation*, [w:] tamże, s. 86-89.

²¹ *CARMINA GRAECORVM SCHISMATICORVM*, tamże, s. 318-324.

¹³ Oryginał dziś znajduje się w: Sächsische Landesbibliothek – Staats-und Universitätsbibliothek Dresden, sygn. G 258.

¹⁴ *Triumphus et ingressus regis Vilnam d. 24 Julii 1611 anno* (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkps 1577 II, k. 478-486).

¹⁵ Szerzej zob. E. Ulčinė, *Zigmanto Vazos triumfas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų sveikinimų kontekste / The Triumph of Sigismund Vasa in the Context of Ceremonia Greetings Offered to Other Rulers of the Grand Duchy of Lithuania*, [w:] *Triumfo diena...*, s. 72-84.

¹⁶ Tekst łaciński, zob. tamże, s. 154-324.

¹⁷ Tekst łaciński, zob. tamże, s. 154-175.

¹⁸ Tekst łaciński, zob. tamże, s. 176-249.

¹⁹ Tekst łaciński, zob. tamże, s. 250-306.